نگاهی به نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران به چهار انجمن بین‌المللی و بازتاب‌های انتقادی آن

سقف معیشت بر ستون جامعه‌شناسی

چالش جامعه‌شناسی ایران در معرکه بحران کرونایی

داود مهدوی‌زادگان
دانشیار و عضو هیات علمی پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقدمه

۸۲ جامعه‌شناس در آستانه انتخابات ریاست‌جمهوری سال ۸۸- ظاهرا با گرایش‌های مختلف فکری ولی تجددگرا-بیانیه مشترکی با عنوان «پرسش‌ها و ارزیابی‌هایی درباره موقعیت اجتماعی کشور در آستانه انتخابات» منتشر کردند.[۱] به‌دنبال آن، دکتر محمدامین قانعی‌راد (۱۳۹۷-۱۳۳۴)، یکی از امضاکنندگان بیانیه که از جامعه‌شناسان ذی‌نفوذ در انجمن جامعه‌شناسی ایران بود، در دفاع از این اقدام یادداشتی با عنوان «دفاع از توجه جامعه‌شناسان به سیاست» منتشر کرد.[۲] وی در این یادداشت اینچنین اجتماع امضایی از جامعه‌شناسان پای یک بیانیه را کم‌سابقه خوانده و ...

[...]

خاص-علمی و صنفی هم هست؛ زیرا آنها «کوشیدند یک گفتمان جامعه‌شناسی سازگار با نیازهای سیاسی موجود را تدوین کنند.» در اینجا قصد نقد آن بیانیه و این دفاعیه را نداریم، اگرچه همزمان با آن مطالب، نقدهایی جدی به آن از ناحیه منتقدان قرائت حاکم بر

جامعه‌شناسی در ایران مطرح شده بود.[۳]

اما قطع نظر از توجیهی که دکتر قانعی‌راد از صدور بیانیه به‌نفع کاندیدای خاص کرده است، نفس دلایلی که برای ضرورت حضور جامعه‌شناختی جامعه‌شناسان ذکر کرده، معقول و پذیرفتنی

[...]

> به‌عقیده قانعی‌راد جامعه‌شناسان نمی‌توانند از یکسو، در کلاس‌های درس خود سخن دورکیم را آموزش دهند که «اگر جامعه‌شناسی به درد اصلاح جامعه نخورد، ارزش یک ساعت مطالعه را هم ندارد.» و از سوی دیگر «همکاران خود را از ورود به سیاست پرهیز دهند.» و می‌افزاید «مساله جامعه‌شناسان، ورود به سیاست نیست بلکه مساله، ورود غیرتخصصی است.»

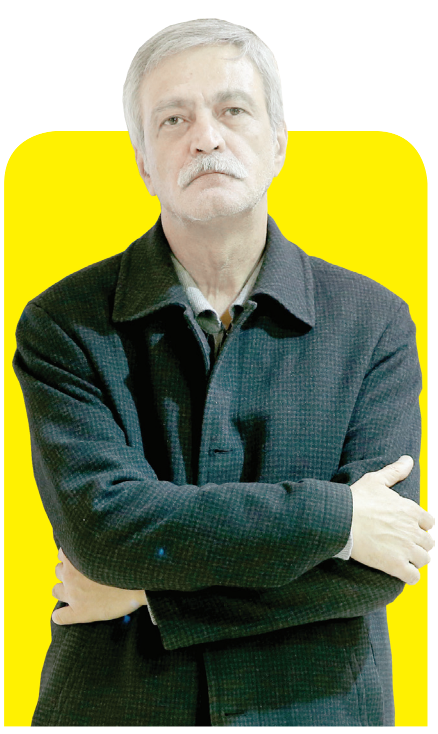

طرح مساله؛ حضور جهانی

اگر جامعه‌شناسی را دانشی فرا-ملی بدانیم، که همین‌طور هم هست، در این‌صورت، حضور جهانی جامعه‌شناس امری طبیعی و بلکه ضروری است و چنین انتظاری هم نامعقول نیست. از این منظر، لااقل، کارنامه ۴۰ سال اخیر جامعه‌شناسی در ایران جای انتقاد جدی دارد. عدم‌حضور جهانی جامعه‌شناسی ایران در طول این سال‌ها همواره مساله‌ای جدی و پرسش‌برانگیز بوده است. تفاوت اساسی ایران قبل و بعد از انقلاب اسلامی در همین درگیر شدن با مباحث فرا-ملی و بین‌المللی است. ایران تا پیش از انقلاب، کنشگری منفعل و در لاک خود بود ولی بعد انقلاب به کنشگری جهانی و مداخله‌گر در تنظیمات و تحولات بین‌المللی تبدیل شد. درواقع، کنشگری ایرانی در تعامل با نظام بین‌الملل تا پیش از انقلاب یک‌سویه بود و بعد از انقلاب، دوسویه شد. ایران انقلابی از موضع انفعال به‌در آمده و خواهان تعامل دوسویه و برابر با نظام بین‌الملل است. ایران انقلابی یعنی خواهان به‌دست گرفتن حق تعیین سرنوشت خود و حضور فعال در نظام بین‌الملل شده است و البته طبیعی است که وضع کنونی نظام بین‌الملل با چنین اراده‌ای مخالفت کند و تمام تلاش‌های خود را برای بازگرداندن ایران و ایرانی به وضعیت پیشاانقلاب به کار بندد. هشت سال جنگ تحمیلی عراق علیه ایران در آغاز کار حکمرانی اسلامی و تشدید تحریم‌های فلج‌کننده -به گفته مقامات عالی‌رتبه آمریکایی- در سال‌های اخیر، بخشی از این تلاش نظام بین‌الملل علیه ایران است. اما با وجودی که گفتمان انقلابی زمینه حضور فعالانه در عرصه جهانی را فراهم ساخته است، به‌نظر می‌رسد که گفتمان رسمی جامعه‌شناسی ایران

[...]

عربی را برعهده دارند. گفتمان جامعه‌شناسی سکولار با وجود تکثر زبانی و روشی، بر عموم دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی، سلطه دارد و خواسته‌های خود را بر نظام آموزش عالی تحمیل می‌کند. این گفتمان حتی بر انجمن جامعه‌شناسی ایران سلطه دارد و تاکنون اراده‌ای برای برهم‌زدن سلطه گفتمانی حاکم در اولویات آن دیده نشده است.

خود را از دست داده‌اند. این ویروس خبیث، اقتصاد جهان را درهم نوردیده و حیات اجتماعی را از وضعیت عادی و روزمره به حالت اضطراری درآورده است. کارشناسان بر این باورند که در وضعیت پساکرونا، سالیان درازی طول می‌کشد تا شرایط به وضع عادی

[...]

سلطه جهانی، گرفتار تحریم فلج‌کننده غیرانسانی و ناجوانمردانه است. بحران کرونا در ایران مانند باقی کشورها (با تفاوت‌هایی) یک چالش جامعه‌شناختی پدید آورده است. آیا گفتمان انقلابی و دانش رشدیافته پزشکی، باوجود تحریم‌های غیرانسانی، قادر به مهار و کنترل این بحران است؟ آیا نظام سلطه جهانی به‌خاطر

> رئیس انجمن، دکتر سراج‌زاده، با اشاره به گفته‌های محدثی اتهام دولتی‌بودن انجمن را رد کرده است به عقیده وی مشابهت مواضع انتقادی انجمن در مساله تحریم نمی‌تواند نشانه وابستگی و حکومتی بودن انجمن باشد و چنین تلقی دور از انتظار است. سراج‌زاده اینگونه انتقادها را یادآور «رادیکالیسم خام» در دهه پنجاه شمسی دانسته است

ملاقات انسانی و بشردوستانه‌ای که همواره شعارش را داده است، حاضر به کوتاه آمدن و تعلیق تحریم‌ها، به‌ویژه تحریم‌های دارویی و تجهیزات پزشکی خواهد شد؟ و مهم‌تر از اینها، آیا گفتمان رسمی جامعه‌شناسی ایران که به‌خاطر کوچک‌ترین حوادث سیاسی و

[...]

پیشرفته عاری از تحریم برابری می‌کند. البته بحران برطرف نشده است و سوءمدیریت‌ها و محافظه‌کاری‌ها بعید نیست که فداکاری‌ها و ازخودگذشتگی‌ها را بر باد دهد، اما موفقیت‌هایی که تاکنون رخ داده را هم نمی‌شود انکار کرد. از سوی دیگر، متاسفانه نظام سلطه جهانی در کاهش یا حتی تعلیق موقت تحریم‌های فلج‌کننده خود، در وضعیت کرونایی، نه‌فقط هیچ‌گونه انعطافی از خود نشان نداد، بلکه تحریم‌ها را تشدید کرد. اما اکنون باید دید گفتمان رسمی جامعه‌شناسی در میانه بحران کرونایی چگونه رفتار کرده است. آیا این گفتمان توانسته قوه تمیز جامعه‌شناختی خود را به کار اندازد و آنچنان که مدعی است در کلاس درس و عرصه سیاست داخلی از درد و رنج مردم یاد می‌کند و از کرامت انسانی دفاع می‌کند و بر متعرضان به آن حمله می‌برد، حاضر به طرح این مسائل برابر نظام سلطه جهانی نیز باشد یا خیر.

نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران

انجمن جامعه‌شناسی ایران در نیمه فروردین ۹۹ خطاب به روسای چهار انجمن بین‌المللی جامعه‌شناسی، ازجمله انجمن جامعه‌شناسی اروپا و آمریکا، نامه‌ای را با امضای رئیس انجمن منتشر کرده است.[۴] موضوع این نامه مساله تحریم دولت آمریکا علیه ایران است. نامه انجمن با این جملات شروع شده است: «این نامه را از طرف هیات‌مدیره و اعضای انجمن جامعه‌شناسی ایران برای شما ارسال می‌کنم تا نگرانی خود را از ادامه تحریم‌های تحمیلی توسط دولت آمریکا بر ایران و تشدید آنها اعلام کرده و از شما همکاران گرامی بخواهم که در این دوره بحرانی ناشی از پاندمی جهانی کووید-۱۹، با ما هم‌صدا شده و خواستار کاهش تحریم‌ها باشید.» نامه انجمن از دو بخش با خواسته تشکیل شده است؛ بخش ابتدایی نامه، اشاره‌ای است به اثرات سوءاقتصادی ناشی از تحریم بر قشر ضعیف و کم‌درآمد و همچنین عدم امکان دریافت کمک‌های خارجی برای عبور از بحران کرونا. نویسنده یا نویسندگان نامه تاکید کرده‌اند که «در چنین بحرانی،

[...]

مردم خود است که در اثر تحریم‌های غیرانسانی و ظالمانه دچار رنج‌ها و مشقت‌های بعضا جبران‌ناپذیر شده‌اند. گمان می‌کنم اگر یک جامعه‌شناس دردمند خارجی مدتی را با این مردم محروم زندگی می‌گذراند، خیلی بیش از انجمن ابراز نگرانی و رنجوری می‌کرد. تاسف‌بارتر اینکه انجمن، به‌عرض حال مشکلات اقتصادی صنف جامعه‌شناسی ایرانی خطاب به چهار انجمن جهانی روآورده است.

> به‌زعم دکتر محدثی «ارسال چند نامه به انجمن‌های بین‌المللی و تلقی برخی از آن به‌مثابه کارآمدی یا موفقیت انجمن جامعه‌شناسی ایران می‌تواند فریب‌کارانه باشد... انجمن جامعه‌شناسی اگر جسارت نقادی وضع اسفبار کنونی را ندارد، دست‌کم بهتر است سکوت کند... چه لزومی دارد حیثیت انجمن جامعه‌شناسی صرف اقدامی بیهوده و بی‌نتیجه، آن هم هم‌راستای عملکرد وزارت امور خارجه، گردد؟»

نقد برون گفتمانی نامه انجمن

[...]

ادامه در صفحه ۱۵

ادامه از صفحه ۱۴

منتقدان نامه انجمن (نقد درون گفتمانی)

[...]

از یک انجمن مستقل مدنی و علمی به‌صورت انجمنی حکومتی و سیاسی درخدمت حاکمیت درآمده است. وی نامه انجمن را نمونه‌ای از وابستگی انجمن به حکومت دانسته و برای مدعای خود چند دلیل ذکر کرده است؛ ازجمله اینکه عامل تحریم دوسویه است و علت صرفا خارجی ندارد، لذا انجمن باید هر دو عامل را مدنظر داشته باشد تا شائبه حکومتی بودن پیدا نکند. دوم اینکه انجمن درحالی چنین نامه‌ای نوشته که در سال‌های اخیر نسبت به اعتراضات و اغتشاشات مردم سکوت اختیار کرده است. انجمن «به‌جای خطاب قراردادن حاکمیت در رفع موانع لغو تحریم از سوی حاکمیت، با نگاهی انحرافی حاکمیت دولت‌های دیگر ازجمله آمریکا را نشانه می‌گیرد و آدرس غلط می‌دهد.» طائفی آورده است که نامه انجمن تناقض‌آمیز است، زیرا انجمن در دفاع از سکوت خود نسبت به مسائل داخلی، بر غیرسیاسی بودنش (مطابق اساسنامه) تاکید دارد، ولی نامه‌ای با ماهیت سیاسی خطاب به چهار انجمن بین‌المللی می‌نویسد. به‌عقیده طائفی «این ادعا که رویکرد انتقادی انجمن تحت تاثیر تحریم‌ها خدشه‌دار شده، چنان واهی است که شائبه صدور خط‌مشی انتشار بیانیه انجمن توسط گروه‌ها و عوامل فشار حکومتی را به‌شدت تقویت می‌کند.» و بالاخره این «اقدام انجمن جامعه‌شناسی ایران در همراهی برای صدور بیانیه‌ای حکومتی، نوعی فریب انجمن‌های دیگر همکار در برون مرزهاست.» طائفی در پایان یادداشت خود برای بازدارندگی از تکرار و خنثی‌سازی اثر نامه انجمن چنین گفته است: «امیدوارم با واکنش اعضای انجمن در سراسر کشور این رویه‌های متعارف غیرحرفه‌ای و حکومتی در انجمن پایان پذیرد.» و افزوده است: «تلاش خواهم کرد متن این اعتراض را به انجمن‌های فراملی مورد خطاب انجمن ایران نیز منتقل کنم.»

۲ دکتر حسن محدثی گیلوایی یکی دیگر از منتقدان نامه انجمن است. وی در کانال تلگرامی خود کوشیده با انعکاس نظرات موافق و مخالف، توجه مخاطبان را به این مساله جلب کند. چنانکه خود وی یادداشتی با عنوان «آیا انجمن جامعه‌شناسی ایران درحال تبدیل شدن به اداره‌ای دولتی است؟» منتشر کرده است. (بنگرید: کانال زیر سقف آسمان، ۲۳ فروردین ۹۹). سخن وی مشابه گفته‌های طائفی است. به‌زعم محدثی انجمن از سویی نسبت به ناکارآمدی حاکمیت به نوشتن نامه‌های محافظه‌کارانه بسنده و از سوی دیگر «اقدام به ارسال نامه انتقادی به انجمن‌های

[...]

ناسازگاری‌های گفتمان رسمی جامعه‌شناسی

۱ آنچه از گفته‌های برخی جامعه‌شناسان ایران در اینجا انعکاس یافته، نمونه‌ای از گفت‌وگوهای انتقادی درون گفتمانی است. تمام این افراد وابستگی تام و ایدئولوژیک نسبت به گفتمان رسمی جامعه‌شناسی ایران دارند. هیچ‌یک از نویسندگان نامه انجمن و منتقدان آن را نمی‌توان خارج از این گفتمان فرض کرد. وابستگی رئیس و هیات‌مدیره انجمن به گفتمان رسمی به همان اندازه است که وابستگی منتقدان نامه انجمن، بلکه ای‌بسا که این وابستگی در آن هیات بیشتر به‌نظر آید. چون هیات‌مدیره انجمن، منتخب جامعه‌شناسان عضو هستند. مضافا اینکه از محتوای سه یادداشت انتقادی یادشده پیداست که خطاب منتقدانی از موضع گفتمانی با نویسنده یا نویسندگان نامه انجمن نبوده است. نقد آنان از جهت اینکه «انجمن گفتمان رسمی را کنار گذاشته» نیست. ارجاعات آنان -مانند اساسنامه یا گفته‌های ماکس وبر- از باب یادآوری و دعوت به مشق‌نویسی است و نه از باب لزوم بازگشت به گفتمان رسمی. به‌علاوه در نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران بر اعلام پایبندی انجمن و جامعه‌شناسان ایرانی به سنت تاریخی جامعه‌شناسی غربی (سکولار) تاکید شده است و منتقدان نامه انجمن بر این بخش از نامه هیچ انتقادی نکرده‌اند، بنابراین اگر نزاعی میان نویسندگان نامه انجمن و اعضای موافق آن با برخی جامعه‌شناسان منتقد عضو و غیرعضو دیده می‌شود، این نزاع درون گفتمانی است. پس اگر در اینجا بر گفتمان رسمی جامعه‌شناسی نقدهایی وارد می‌شود، همه وفاداران به گفتمان رسمی را فرامی‌گیرد.

۲ پرسشی که پیرامون نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران مطرح شد این بود که آیا اجتماع جامعه‌شناسان، به‌رغم اینکه محتوای نامه، محافظه‌کارانه و به‌دور از مناعت طبع علمی نوشته شده است، از جهت اینکه می‌توان آن را نوعی حضور بین‌المللی تلقی کرد، استقبال کرده‌اند یا خیر؟ محتوای هر سه یادداشت انتقادی نشان می‌دهد منتقدان نامه نه‌فقط از چنین حضوری استقبال نکرده‌اند، بلکه با آن مخالفت ورزیده‌اند. ممکن است گفته شود از دلایل مخالفت

[...]

به این نیست که جسارت نقادی حاکمیت را داشته باشد، بلکه باید همین جسارت را در عرصه بین‌الملل هم دارا باشد.

۳ متاسفانه منتقدان نامه انجمن جامعه‌شناسی در مقام عمل، به‌رغم اینکه همگان را به اصول اخلاقی و کرامت انسانی فرامی‌خوانند، درست رفتار نکرده‌اند. بحران کرونا از جهت اینکه نشان

[...]

> دکتر معصومه قاراخانی و دکتر سید آیت‌اله میرزایی بر این باورند که نویسندگان نامه کاری غیراخلاقی انجام داده‌اند. از نظر آنها استدلال نویسندگان نامه «مبنی بر کاهش بودجه‌های پژوهشی تحت تأثیر تحریم‌ها و نیز به‌حاشیه‌رفتن آموزش تفکر انتقادی و از دست رفتن اثر بخشی انتقادی و سازنده جامعه‌شناسان، فروکاستی عجیب در تحلیل جامعه‌شناختی است.» از نظر آنها این کار انجمن «نوعی فرار به‌جلو و فرافکنی است که اتفاقا حاکمیت و نظام تصمیم‌گیری در ایران در پیش گرفته است.»

[...]

پی‌نوشت‌ها

[...]